

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Надії Миколаївни ФІГОЛЬ

«ЕЛЕКТРОННЕ НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ ЯК СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНЕ ЯВИЩЕ»,

подану для захисту у спеціалізовану вчену раду Д 26.165.01

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України

на здобуття наукового ступеня доктора наук із соціальних комунікацій

за спеціальностями 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство,

бібліографознавство, 27.00.04 — теорія та історія журналістики

Деякі наукові дослідження, – особливо в гуманітарній сфері, де нагромадження основного «будівельного матеріалу» часто відбувається упродовж десятиліть, – на момент їх появи у публічному просторі виглядають якщо не безнадійно архаїчними, то, принаймні, порядком застарілими: поки назбирувалися та аналізувалися факти, шліфувалися форми подання зібраного, опрацьовувалися та висувалися концепції, – з’являються прогресивні методики, вклинюються новітні дані, які можуть вщент зруйнувати початково струнку і, як здавалося, надійну будівлю завершеної наукової праці.

З дослідженням Н. М. Фіголь трапилося все з точністю до навпаки: коли у 2018 році вийшла її монографія «Комунікативно-лінгвістичний феномен електронного навчального дискурсу», основні положення книжки виглядали, радше, як провісники непевного майбутнього, але з кожним наступним роком те, що здавалося заявкою на далеку перспективу, все більше і більше актуалізувалося. Звісно, цій актуалізації насамперед посприяли драматичні, а згодом і трагічні події – Covid 19, з його карантинними обмеженнями, що ввели у побут практично кожного учня/студента/викладача дистанційне навчання, та повномасштабне вторгнення Росії, через яке дистанційний формат став чи не єдино можливим для більшості суб’єктів навчального процесу як у середній, так і у вищій школі. В результаті, коли основні ідеї Н. М. Фіголь остаточно оформилися в дисертацію, вони абсолютно синхронізувалися з потребами освітнього середовища, задля ефективного функціонування якого вони, власне, і виголошувалися.

НБ У В		
ВХ. №	389	
" 07 "	07	20 23 р
Кіл. аркушів	8	

Тобто немає жодних сумнівів у тому, що вдало обрана декілька років тема, на сьогодні є не просто актуальною – злободенною. І, зауважимо, на відміну від злободенності, притаманної, наприклад, мас-медійним повідомленням, це характеристика не часова, а значеннєва: дисертантці вдалося своїм дослідженням потрапити просто в епіцентр сьогоднішніх реципієнтських очікувань і, більш того, запропонувати механізм, який дасть змогу у подальшому самостійно реконфігурувати освітню діяльність залежно від обставин. Те ж, що ці обставини, краще за будь-які директивні розпорядження, спонукають до інноваційних змін, добре ілюструють принципово різні висновкові міркування Н. М. Фіголь в її монографії 2018 року і в дисертації 2023 року:

в монографії: «...на сьогодні освітня система остаточно ще не готова до переходу на новий рівень використання ЕНВ як через слабке її матеріально-технічне забезпечення, так і невідповідність кадрів» (с. 206-207);

в дисертації: «ЕНВ для середньої та вищої школи є тією ланкою галузевої літератури, яка нині фактично є рятівним колом для налагодження успішної комунікації в навчально-пізнавальній діяльності, зокрема під час пандемії Covid 19 та військової агресії. Про це свідчить створення та функціонування платформи Інституту модернізації змісту освіти, на якій розміщено електронні версії підручників для 1–11 класів» (с. 334).

Своєчасність дисертації Н. М. Фіголь підтверджується ще декількома обставинами: так, особливості створення та функціонування електронних навчальних видань (ЕНВ) на сьогодні надто малодосліджені, – у цьому майже неконкурентному (бо складному для багатовекторного аналізу) полі бракує серйозних, ґрунтовних наукових праць, де би висвітлювалися специфічні підходи до підготовки ЕНВ різних типів; досі, попри нагальну потребу, немає чітко визначених вимог та норм для електронних засобів навчання; не розроблені нормативні документи, які б належним чином кодифікували ЕНВ та регулювали їх функціонування.

Між тим, цілком зрозуміло, що за нинішніх динамічних обставин процеси оволодіння електронним навчальним дискурсом будуть відбуватися (і вже відбуваються) прискореними темпами, а це висуває перед дослідниками складне завдання – не рухатися у кільватері практичних напрацювань, просто фіксуючи їх стан, щоби колись потім розробити та запропонувати суб'єктам освітньої діяльності вже застарілі на той момент моделі. Н. М. Фіголь демонструє інший підхід, ідучи, по суті, на випередження проблемних ситуацій, які тільки можуть виникнути. І це ще один аспект актуальності її дисертаційного дослідження: він полягає у постановці важливої книгознавчої та видавничої проблеми – необхідності типологізації електронних навчальних видань. Як зазначає дисертантка, «найчастіше автори (а кількість їх, з огляду на зрослі потреби у таких виданнях, збільшується надзвичайно швидко. – Н. З.), розробивши конкретне видання, самотужки зараховують його до того чи іншого типу, часто плутаючись у термінології та не маючи чітких критеріїв, за яким можуть його ідентифікувати» (с. 60).

Така ситуація типологічної невизначеності основного об'єкта дослідження поставила перед дисертанткою завдання – розробити та сформулювати придатну для практичного використання дефініцію ЕНВ. Для цього їй довелося провести свого роду допоміжне дослідження: зібрати та проаналізували доволі численні дефініції, запропоновані, зокрема, у Положенні про підготовку навчальних видань та електронних засобів навчального призначення НТУУ «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського», у Положенні про електронні навчальні видання НУ «Львівська політехніка», у працях багатьох авторів – педагогів, видавців, комп'ютерників (О. М. Алексєєв, М. І. Женченко, Ю. О. Жук, Л. Є. Коваль, О. Б. Тищенко та ін.).

Як результат, дисертантка пропонує власні визначення, виокремлюючи в узагальненому понятті «електронне навчальне видання» можливі різновиди, насамперед «електронний підручник» та «електронний посібник» (принагідно

слушно, на нашу думку, дискутуючи з чинним ДСТУ 3017:2015 щодо можливості «замінності» у випадку підручника і посібника: «навчальний посібник не може замінити підручник, тому що в них різні навчально-методичні функції: підручник передбачає виклад теоретичного матеріалу дисципліни, а посібник – закріплення практичних навичок»):

«Електронний підручник – ЕНВ із систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини) у вигляді текстової, графічної, цифрової, мовної (звукової), музичної, фото-, відео- та іншої інформації або як сукупність таких форм подання інформації, що відповідає навчальній програмі та має відповідний, офіційно наданий гриф, та для відтворення і користування яким потрібні цифрові пристрої»;

«Електронний посібник – ЕНВ у вигляді текстової, графічної, цифрової, мовної (звукової), музичної, фото-, відео- та іншої інформації або як сукупність таких форм подання інформації, для використання якого потрібні цифрові пристрої, призначене для допомоги у практичній діяльності чи в оволодінні навчальною дисципліною, матеріал в якому викладений у зручній для вивчення і викладання формі, який пройшов редакційно-видавничу обробку, призначений для розповсюдження, має вихідні дані» (с. 66-67).

Окрім власних визначень цих базисних, основних понять Н. М. Фіголь пропонує цілу низку інших – популярних в електронному втіленні – «електронна хрестоматія», «електронний практикум», «електронний конспект лекцій», «електронний тренажер» та ін. (знову ж таки слушно зазначаючи, що це все – самостійні різновиди навчальних видань, а не посібники зі специфічними функціями). Вважаємо, що типологічні напрацювання дисертантки варто використати при підготовці нових редакцій чинних стандартів (ДСТУ3017:2015 «Видання. Основні види. Терміни та визначення понять», ДСТУ 7157:201 «Інформація та документація. Електронні видання. Основні види та вихідні відомості»), – і в цьому, посеред іншого, полягає і теоретичне, і практичне значення дисертації Н. М. Фіголь, її внесок у власне книгознавчу проблематику.

Новаторські погляди Н. М. Фіголь виявляються і в загальному принциповому підході до об'єкта дослідження, електронного навчального видання, як до унікального соціокомунікаційного явища, у створенні, функціонуванні та використанні якого беруть участь чотири комунікатори – автор, редактор, фахівець із комп'ютерних технологій, читач – і доводить, що успішність навчання значною мірою залежить від вдалої комунікаційної взаємодії всіх учасників комунікаційного процесу. Приділяючи належну увагу кожному з них, дисертантка як фаховий редактор, природно, особливо підкреслює роль редакторського опрацювання авторського матеріалу, пропонуючи, по суті, алгоритм раціональних дій (розділ «Редакторська оцінка електронних навчальних видань для вищої школи»). Але, враховуючи, що ефективність будь-якого комунікаційного процесу визначається якістю реакцій реципієнта (у нашому випадку, читача), дисертантка детально аналізує взаємодію учня/студента з навчальним матеріалом через посередництво віртуального середовища. Важливо підкреслити, що для оцінки ставлення студентів до якості електронних навчальних видань Н. М. Фіголь використала емпіричний матеріал, отриманий шляхом опитування (для цього було розроблено анкету, на яку дали відповіді 1125 студентів і, для порівняння, 60 викладачів). Це дало дисертантці об'єктивні підстави для власних висновків та рекомендацій, зокрема, розробникам ЕНВ.

Аналізуючи діяльність студента як реального суб'єкта освітнього процесу, Н. М. Фіголь доводить, що в умовах використання ЕНВ перетворюється з пасивного сприймача інформації на співучасника та конструктора, що має змогу «створити індивідуальний освітній кейс (інформаційне середовище), виходячи із власної мети та базового рівня знань». Зауважимо, що для цього студент повинен насамперед оволодіти базовими вміннями – самоорганізуватися, самодисциплінуватися, швидко налагоджувати комунікацію та орієнтуватися в інформаційному потоці, – але оскільки поки що навряд чи можна говорити про масове охоплення такими

вміннями, роль викладача (тьютора) у навчальному процесі навряд чи ближчим часом буде знівельованою, і зведеться лише до створення ЕНВ. Таким чином, своєрідний «комунікаційний баланс», принаймні, на близьку перспективу буде збережено. До того ж, дослідивши наявне теоретичне поле та скориставшись власними спостереженнями, дисертантка чітко артикулює солідний перелік завдань, що висувуються перед викладачами, які працюватимуть над створенням ЕНВ. Серед них, зокрема:

акцентувати увагу учнів на найбільш важливих ознаках об'єктів, явищ навколишньої дійсності та процесів, що вивчаються за допомогою засобів інформаційних технологій;

встановити доцільність їх застосування;

не перевантажувати увагу учнів мультимедійними засобами наочності;

давати учням змогу під час використання засобів інформаційних технологій бути максимально активними й самостійними.

Цей реєстр завдань супроводжується конкретними рекомендаціями, виконання яких сприятиме майбутній ефективності розробленого ЕНВ. Це, зокрема: врахування – при доборі інформації – меті, завданням, вікові, потребам та інтересам, попереднім знанням суб'єкта; компонування матеріалу за випробуваними композиційними прийомами (усування надлишковостей, раціональне розбиття інформації на блоки, логічна послідовність та ін.); раціональне використання ілюстративного матеріалу, який має полегшувати сприйняття інформації, водночас не відволікаючи увагу учня/студента, та інші, розгорнуті у роботі.

Така зорієнтованість на інтереси реципієнта, врахування особливостей його навчальної діяльності у віртуальному середовищі, залучення до роботи основних постулатів теорії комунікації дає підстави говорити про те, що дисертація Н. М. Фіголь певним чином заходить і на дослідницьке поле теорії та історії журналістики.

Оцінюючи загалом дослідження Н. М. Фіголь, вважаємо за потрібне підкреслити ту послідовність, з якою вона упродовж багатьох років добирала та акумулювала відомості з різних дотичних сфер (педагогіки, психології, філософії та ін.), щоб у кінцевому підсумку вибудувати логічну за структурою докторську дисертацію. Її робота, основні ідеї якої оприлюднені в 3 монографіях, у статтях в авторитетних виданнях (7 публікацій на платформі Web of Science, 23 – у фахових збірниках, 11 праць апробаційного характеру) та виголошувалися на численних наукових конференціях, власне і стала закономірним результатом тривалих наполегливих пошуків, публікаційної активності та належної апробації.

Цілісне й завершене дослідження Н. М. Фіголь засвідчує наукову зрілість авторки, її здатність запропонувати оригінальну концепцію, реалізація якої здатна модернізувати сучасне освітнє середовище та зробити його більш опірним до викликів сьогодення. Новизна підходів, розмаїття та системність використаних фактичних даних, чітке структурування матеріалу – усе це підводить до висновку, що дисертантка досягла поставленої мети та виконала задекларовані дослідницькі завдання.

Не маючи принципових зауважень до змісту роботи Н. М. Фіголь, все ж хотіли би з'ясувати кілька моментів:

- 1) чому для аналізу ЕНВ закладу вищої освіти обрано такий часовий період – з 2010 року? З чим пов'язаний вибір саме такої точки відрахунку?
- 2) чи достатньою для аналізу базою є електронні навчальні видання двох (хоча й, погоджуємося, дуже авторитетних і значних за кількістю студентів) інституцій? Можливо, варто було, принаймні для порівняння, звернути увагу на продукцію інших закладів вищої освіти;
- 3) жива конкретика останнього розділу роботи, його суто редакторська спрямованість, з одного боку, дещо дисонує з іншими розділами, а з іншого – дає підстави безпосередньо рекомендувати його для впровадження у

діяльність редакційних колективів ЗВО, що займаються підготовкою ЕНВ.

Може, є сенс зробити його окремим довідником чи порадником?

Ці питання дискусійні і не є вирішальними при оцінюванні роботи.

Таким чином, чітко й грамотно викладена, добре структурована, сперта на багатий фактичний матеріал та належним чином апробована дисертація **«Електронне навчальне видання як соціокомунікаційне явище»** за всіма ознаками відповідає спеціальностям 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство та 27.00.04 — теорія та історія журналістики, профілю спеціалізованої вченої ради та вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 658 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), які висуваються до докторських дисертацій, а її авторка, **Надія Миколаївна ФІГОЛЬ**, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора наук із соціальних комунікацій за спеціальностями 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, 27.00.04 — теорія та історія журналістики.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри медіакомунікацій
Української академії друкарства

Н. В. Зелінська

Підпис проф. Н. В. Зелінської засвідчую:
проректор з наукової роботи
Української академії друкарства, професор

В. З. Маїк